

Початкова

ISSN 0131-5358

ШКОЛА

Школа-родина
як основа
виховання

Мальована
колисочка
від Марії
Чумарної

До ювілею
Інституту
педагогіки

Гра-
драматизація

Оцінні
ставлення
у педагогічній
взаємодії

3

Мовна
культура
вчителя

Фактори
виховання
поза школою

Берегиня
славного
роду

96

мати. От вирішили вони сироту зі світу звести. Послали її до Баби Ягни в ліс по вогонь.

А в тієї Василюни була лялька — від матері зосталась. От яку роботу не дає дівчині Баба Ягна, все лялька допомагає їй зробити. Здогадалась Баба Ягна, що наспроста не може вона Василюну зі світу звести.

— Скажи мені: хто тобі допомагає?

— Материнське благословення, — відказала сирота.

— Іди геть, благословенна дочко! — сказала Баба Ягна, дала дівчинці вогню і випровадила з лісу.

І від того вогню згоріли зла мачуха та її дочка, а Василюна зажила щасливо.

Мамина молитва з дна моря виймає.

Якими словами ви звертаєтесь до своєї мами? Запишіть їх.

Коса.

В мене золоте довге волосся. Щосуботи мама мие його в запаших травах, щоб гарно росло. А сьогодні мені вперше заплели косу, бо я вже велика. Голівку обвили червоною стрічкою, щоб оберігала мене, як сонечкова долонька. А коли виросту, як моя старша сестричка, тоді одягну на голівку вінок з різного цвіту. Каже бабуся, що віночок має в собі всі барви світу, всю силу і вроду сонечка. Тому його ще прибирають стрічками — як промінчиками.

Тепер я знаю, що кожна україночка — сонечкова доня.

Домалюйте віночок стрічками, що мають у собі всі барви сонечка.

«Намалюйте» сонечко словами.

Придумайте власну закличку до сонечка.

Ой там у лісі калина,
під калиною дівчина.

Там косу русу чесала,
там біле личко вмивала.

Ой чиє ж то жито, чий ж то покоси?
Чия ж то дівчина розпустила коси?

Тихо, тихо Дунай воду несе,
а ще тихше дівка косу чеше.

Заплету віночок,
заплету шовковий,
на щастя, на долю,
на чорні брови.

Загадка.

На городі молода
пишні коси розпліта.
У зелені хустинки
золоті хова зернинки

Бриніла коса коло покоса.

Про яку косу тут співається?
Напишіть родину слів:

Вийшли в поле косарі
та й косили до зорі:
до обіду дід Максим
і його найстарший син,
два Миколи чорноброві,
три Прокопи гонорові.

Два онученьки щосили
Ім полуденок носили.
По обіді дід дрімав
та поради всім давав,
а моторні три Прокопи
лиш складали жито в копи.

Скільки вийшло косарів,
скільки косить до зорі?

Які птаці мостять свої гнізда в житі?
Придумайте власну задачу про цю птицю.

(Закінчення буде).

До 70-річчя Інституту педагогіки АПН України

Н. Ф. СКРИПЧЕНКО,

канд. пед. наук, ст. науковий співробітник
НДІ педагогіки АПН України, заслужений
вчитель України

ЛАБОРАТОРІЯ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Як окрему структурну одиницю Науково-дослідного інституту педагогіки України відділ початкового навчання й виховання було відкрито 20 березня 1955 р. До цього часу проблемами початкового навчання й виховання молодших школярів займалися науковці майже кожного сектору та значна частина науковців і практиків, які знаходилися поза інститутом, але вирішували нагальні проблеми початкової ланки освіти.

Прикладом такого служіння є педагогічна діяльність видатного педагога, методиста, автора книг з проблем педагогіки і методики початкового навчання Олександра Федоровича Музиченка.

У 20—30 рр. він очолює Київську трудову школу № 43, веде велику методичну роботу, викладає на учительських курсах, дає показові уроки практикам, пропагує комплексний підхід до навчання і виховання, пробує пов'язати практику існуючої школи з досвідом зарубіжної педагогіки. Високо цінує досвід роботи К. Д. Ушинського.

О. Ф. Музиченко працює над проблемами методики навчання в початковій школі, зокрема над методами навчання читати й писати, розвитком усного мовлення учнів, розглядає питання майстерності вчителя. Був автором підручника і навчальних посібників для початкової школи: «Читання і культура слова у сучасній школі» (1930), «Буквар» (у співавторстві з Л. Н. Диполович, 1933), «Методичні рекомендації з навчання грамоти за букварем» (у співавторстві з Л. Н. Диполович, 1933). У своїх роботах педагог відстоює урок як основну форму сучасної організації навчального процесу.

Маючи прогресивні стійкі власні погляди й переконання на навчання й виховання в кінці 20-х — на початку 30-х рр., коли в школах став активно впроваджуватися метод проектів, О. Ф. Музиченко залишився прибічником принципів комплексного підходу до навчання.

Другим, а може, й першим, вилученим на довгі роки радянським тоталітаризмом з пам'яті науковців і практиків школи, освітян, був талановитий педагог і діяч Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич). Він став науковим працівником Інституту педагогіки в 1928 році, а ще до 20-х років займався дослідницькою роботою, виступав за загальну обов'язкову початкову освіту, за навчання рідною мовою, склав ще у 1913 році «Проект української

школи». Переконаливо доводив, що в навчальний план початкової школи необхідно ввести рідну і російську мови, арифметику, географію, малювання, співи, гімнастику, пропонував вивести із програм й навчання обов'язкове викладання закону божого. Особливе місце в «Проекті» було відведено ручній праці, яка, на його думку, мала стати «основним рушієм у розумовому розвитку дитини», умовою гармонійного розвитку дитячого організму. Ці положення Я. Ф. Чепіга висловив у роботах «Азбука трудового виховання» (1922) і «Практична трудова підготовка» (1924). Вчений був переконаний, що без ручної праці в широкому розумінні не може бути ні фізичної, ні розумової праці.

Працюючи в Київському університеті, він складає методичні посібники, вперше створює з мови і літератури підручники українською мовою, посібники до них («Задачник для початкових народних шкіл. Рік I, II, III», «Методика роботи з підручником математики», книга для читання «Веселка» та ін.). Його підручникам властивий новаторський підхід. В підручнику з математики задачі були насичені новим змістом. Книги для читання відрізнялися оригінальною і чіткою системою пояснень, широким залученням текстів із творів українських письменників.

Формування навичок читання поєднувалося з розширенням світогляду дітей, їхніх знань про життя людей, природу, промислову та сільськогосподарську працю. Значна увага приділялася естетичному вихованню школярів; у підручниках, методичних посібниках широко було представлено різноманітний ілюстративний матеріал, в тому числі репродукції картин відомих художників.

Методичні посібники, створені Я. Ф. Чепігою, надавали безцінну допомогу вчителям початкових класів. Зокрема, у посібнику «Письмо в школі» (1918) не тільки запропоновано методику навчання письма, яка базувалася на розвиткові в дітей свідомості, активності, ініціативи, творчості і самодіяльності, а і зроблено спробу визначити шлях, по якому мала йти нова українська школа. «Методика навчання в трудовій школі першого концентру» (1930) є своєрідною енциклопедією методики початкового навчання. В той час вона була єдиною, написаною українською мовою. В ній розкрито роль навчання і виховання в формуванні особистості, обґрунтовані методи і прийоми, запропоновано цінні поради щодо навчання математики, грамоти, читання, розвитку мовлення учнів. Важливе значення мали і рекомендації, які надавали вчителям різних предметів дійову допомогу в забезпеченні школярів певною сумою знань, умінь і навичок.

Перебуваючи на посаді наукового співробітника Інституту педагогіки, велику увагу приділяв створенню методичних посібників з навчання рідної мови в початкових класах («Читання і робота над книжкою в першому концентрі політехнічної школи», 1932; «Методичні поради до роботи з книгою для читання в першому класі», 1934).

Ряд праць з проблеми виховання не втратив своєї актуальності і сьогодні («Розповіді про виховання дитини», «Моральний вплив у справі виховання», «Увага і розумовий розвиток дитини», «Страх і покарання, їх вплив на характер і волю дитини» та ін.).

Я. Ф. Чепіга брав активну участь у ліквідації неграмотності. В 1933 р. написав «Буквар для шкіл грамоти», а через рік методичні вказівки до нього.

Цінне педагогічне надбання 20—40-х років залишив нам відомий педагог, методист, суспільний діяч Тимофій

Григорович Лубенець. Шкода, що і це надбання не могли, як і попередніх діячів, використати повною мірою науковці та практики школи.

А педагогічні праці Т. Г. Лубенця приурочені питанням дошкільного виховання, початкового навчання та освіти дорослих. Ним підготовлено і видано понад 30 підручників, методичних посібників та книг з різних питань навчання й виховання. Серед них: «Педагогічні бесіди», «Про наочне викладання», книги для читання в початкових класах «Зернятко» в 4 ч. (вони витримали понад 10 видань), методичні посібники для вчителів «Керівництво до «Зернятка», посібник для навчання математики «Арифметичні задачі», «Методика арифметики». У цих працях Т. Г. Лубенець виступав за впровадження у практику навчання і виховання демократичних, гуманістичних принципів педагогіки.

Т. Г. Лубенець був прибічником навчання в школах рідною мовою навіть в умовах царського самодержавства. З цієї метою в 1906 р. під псевдонімом Норєць видав «Граматику» (український буквар), яку було спеціальним наказом МО категорично заборонено.

У 20-х роках Т. Г. Лубенець створив підручник для початкових класів («Буквар», чотири «Читанки») та низку книжок, посібників для нової трудової школи.

Для початкової школи багато зробили попередники названих вище педагогів, зокрема, Микола Олександрович Корф, який відкрив на Дніпропетровщині в Олександрівському повіті (Запоріжжя) понад сорок земських шкіл з трирічним терміном навчання, де заняття велися одним учителем одночасно (прообраз наших малокомплектних шкіл).

Підготовка таких учителів проводилася за спеціальною програмою, розробленою самим М. О. Корфом. Особливої уваги заслуговують орієнтовні плани занять, методика проведення уроків, підручники для вчителів. Його «Керівництво з навчання грамоти за звуковим аналітико-синтетичним способом» — один із перших підручників з методики навчання читання на основі звукового синтетичного методу. Впродовж п'яти років на допомогу самоосвіті вчителів він видає «Звіти Олександрівської повітової освітняської ради», де розповідає про відкриття таких шкіл, їх навчальні програми, розклади занять, методи навчання, створює книгу для класного читання «Наш друг», яка розвивала мислення і мовлення учнів.

Педагогічна діяльність М. О. Корфа проходила в основному на Україні в Олександрівському, Маріупольському повітах, на Херсонщині та в м. Бердянську. Це був учений, що стояв на рівні досягнень європейської і світової педагогічної науки свого часу.

Окремі моменти з досягнень методики навчання молодших школярів можна взяти із педагогічної діяльності Христини Данилівни Алчевської та Софії Русової.

Але використати ці прогресивні надбання науковцям, вчителям-практикам ще довго було неможливо у зв'язку з жовтневим переворотом і встановленням радянської влади на Україні. Багато недолків було допущено новими керівниками народної освіти. Так у 1921—1931 роках створюються єдині навчальні плани і програми. В навчальному плані 1920—1921 р. замість мови, арифметики, природознавства дається краєзнавство по 12 год у 1—2 класах і 13 год у 3-х класах. Лише у 4 класі виділялося на рідну мову 4 год. У 1927 році пропонується новий навчальний план, у якому на розвиток мови і письма в 1—2 класах — 9 год. Окремо виділено по 4 год на другу мову — російську чи українську. Програма з мови орієнтувала на навчання грамоти за методом

цілих слів, недостатньо зверталась увага на правильність, усвідомленість та виразність читання і на граматику.

Разом з тим передові вчителі, методисти шукають нових шляхів для кращого засвоєння учнями знань з мови, математики та ін. навчальних предметів. У педагогічних журналах друкуються методичні статті й посібники про викладання провідних навчальних предметів. Зокрема, цікавими й необхідними були такі публікації: Купізор У. Л. «Про коло уявлень дітей перших груп семиліток» // «Шлях освіти», 1927 р., № 12. Павловський В. П. «До питання про коло математичних уявлень дітей восьмиліток» // «Український вісник експер. педагогіки й рефлексології», 1929, № 2; Лебединцев К. Ф. «Розвиток числових уявлень у ранньому дитинстві», К., 1923. Чамата П. Р. «Розвиток уявлень, понять у дітей молодшого шкільного віку в процесі навчання» // Наукові записки УНДІП, т. I, К., 1940; Балацька Н. К. «Твори і перекази в першому класі» // «Ком. освіта», 1938, № 7. Виходять окремі серйозні роботи з цих питань — «Рідна мова в трудовій школі» (Т. Гарбуз, 1926), «Читання у трудовій школі» (А. Машкін, 1927); «Математичний задачник», «Математичні вправи для 1—4 класів» (Астряб О. М., 1925—1928); «Методика навчання в трудовій школі першого концентру» (Я. Ф. Чепіга, 1930); «Читання і культура слова в сучасній школі» (О. Ф. Музиченко, 1930); «Буквар», «Методичні рекомендації з навчання грамоти за букварем» (О. Ф. Музиченко і Л. Н. Диполович, 1933) та ін.

Проте методичні праці та підручники мали ті ж самі хиби, що й програми. В них, досить примітивно показувалося, як слід засвоювати знання, не розкривалася логіка предмета, не бралися до уваги вікові та індивідуальні особливості дітей, рекомендувалося тільки спостерігати мовні факти, а не проникати в закони мови; пропагувалися методи цілих слів у навчанні грамоти.

У 30-40 роках намічається деяке поліпшення в початковій ланці освіти — поступово ліквідовуються недоліки у викладанні змісту всіх предметів, створюються варіанти нових програм і підручників.

У підручниках проглядається вже певна система знань з мови, математики; приділяється увага теоретичним правилам, на основі яких вивчаються певні мовні та математичні явища. У підручниках з читання з'являються тексти про тодішнє сучасне життя, використовуються класичні українські та російські твори. Але знову йде переважання, бажання дати побільше, без врахування можливостей тієї чи іншої вікової групи учнів.

В ці роки виходять підручники з української мови С. Х. Чавдарова для 1—4 класів, які витримали близько 30 видань. Працюючи над удосконаленням методики викладання української мови в школах, С. Х. Чавдаров розробляє і загальні питання методики навчання української мови, викладання фонетики і граматики, навчання орфографії, пунктуації, розвитку мовлення учнів на уроках української мови. Ним створено посібник для вчителів «Як викладати українську мову в початковій школі» (1934), підготовлено і видано монографію «Методика мови в початковій школі» (1937).

Після звільнення України від фашистської навали (1944—1945) удосконалюються програми, перевидаються підручники з мови (С. Х. Чавдаров, Л. Н. Диполович), створюються нові з навчання грамоти (В. І. Помагайба, Г. І. Савицька, Н. Д. Гов'язовська, Б. Б. Саженок), в основу яких покладено аналітико-синтетичний метод, йде обґрунтування труднощів складових структур

текстових матеріалів, розміщення букв на сторінках за складністю їх запам'ятовування учнями 8-річного віку, проглядаються структурні частини підручника за своїми специфічними завданнями (букварний, післябукварний періоди). Але це удосконалення не мало достатнього теоретичного обґрунтування, національної спрямованості, в основному структура підручників, їхній зміст був аналогічним російському.

У підручниках з читання (Т. Пасіка, Т. Романов, М. М. Миронов, Т. Горбунцова, Н. Гов'ядовська, Т. Гавриленко, Т. Войтиченко та ін.) спостерігається виділення сезонно-тематичного принципу розподілу навчального матеріалу, розробляються деякі аспекти методичного апарату. Головним недоліком таких підручників була їхня надмірна інтеграція різного навчального матеріалу з природознавства, історії, літератури. Лівова частка (до 80%) відводилася відомостям з природознавства та історії, яка вимагала іншого методичного підходу до їх опанування дітьми 1—4 класів; літературна частина (20—25%) була ілюстрацією до окремих тем природознавства й історії, а не засобом естетичного виховання дитини та опанування необхідних умінь, знань та навичок.

Автори методичних спрямувань з мов, створених у 40—50 роках (О. Феоктистов, Л. Булаховський, С. Канюка), вважали за необхідне формувати у молодших школярів елементарні граматичні поняття, забезпечувати їх знаннями про природу, суспільство, розвивати словниковий запас, графічні та правописні навички. При цьому вони виходили з того, що дітям молодшого шкільного віку властиве лише наочно-образне мислення, вони не здатні до абстрактного, котрого вимагають і художній текст, і граматичні поняття. Через це й рекомендували підводити школярів до узагальнень тільки через спостереження над різноманітним матеріалом, що охоплював певне коло понять.

В 60—70 роках життя ставити нові завдання перед початковою ланкою школи. І в першу чергу вимагає науково обґрунтованих рекомендацій щодо навчання і виховання молодших школярів. Це можуть зробити лише науковці-дослідники разом з активом учителів-практиків, об'єднаних однією ідеєю та знанням психолого-фізіологічних, вікових, індивідуальних особливостей дітей 7—10-річного віку.

Для такої відповідальної роботи адміністрація НДІ педагогіки України створює спеціальний відділ початкового навчання (20 березня 1955 р.). Особливо наполягав на створенні такого підрозділу відомий науковець-педагог — дидакт В. І. Помагайба, зав. відділом «Теорії навчання — дидактики», який значну частину свого життя і праці приурочив проблемам навчання молодших школярів. Коло його педагогічних інтересів торкалося багатьох аспектів у цій царині — від навчальних планів, програм до успішності дітей у малокомплектних школах, проблеми подолання неуспішності, дидактичних принципів побудови підручників для учнів початкових класів, до створення власними силами чи у співавторстві нових підручників, посібників.

Треба підкреслити, що відділ в основному займався проблемами навчання. Проблеми фізичного й естетичного виховання молодших школярів залишалися для дослідження у відповідних відділах Інституту.

Перші 10 років існування відділу не вирізнялися особливими результатами наукових досліджень. Було доопрацьовано програми з усіх навчальних предметів, підготовлено ряд методичних рекомендацій, посібників: «Подолання неуспішності з арифметики» (Василен-

ко І. З., 1962), «Изучение русского языка во 2 классе» (Волошанівська Н. І., 1971), «З досвіду навчання ручної праці в класі» (Вольтовська Н. Й., 1967) та ін. Створено нові підручники з російської мови для 3—4 класів (Помагайба В. І., Волошанівська Н. І., Коваль Т. П., 1968), який витримав 15 видань. Значним доробком відділу була підготовка і видання монографічної праці «Методика навчання математики в початкових класах» (Василенко І. З., 1968, 1971 — друге видання). Ця праця була призначена не тільки для вчителів-практиків, а й для підготовки учителя початкових класів у педвузах, педучилищах.

Значною допомогою науковцям і класоводам були щорічні (1963—1969) випуски республіканського збірника статей з проблем початкового навчання «Педагогіка і методика початкового навчання», котрі очолювалися працівниками відділу початкового навчання, провідними психологами, його науковими кореспондентами (М. В. Богданович, О. В. Скрипченко).

Справжньою допомогою початковій ланці стало відкриття у 1969 році нового журналу «Початкова школа», очолюваного А. М. Лук'янець. Постійними членами редакційної колегії журналу були і є Н. Ф. Скрипченко, М. В. Богданович, О. Я. Савченко, Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко. Через журнал йшли найбільш кваліфіковані поради педагогам-практикам, оскільки вони були науково виважені, методично досконалі, бо писали їх не тільки досвідчені науковці, а й творчі вчителі-експериментатори.

В цей час виходять на допомогу школі підручники, посібники, методичні листи, дидактичні матеріали, зокрема, «Урок з математики у 1—4 класах» (Богданович М. В., 1967), «Диференційовані завдання з математики у 1—2 класах» (Богданович М. В., Побірченко Н. А., 1968—1969), «Темп формування навичок читання й лічби в учнів 2—3 класів», «Питання розвитку пізнавальних інтересів учнів 1—3 класів», «Стан викладання та аналіз знань учнів 1—4 класів з читання», «Формування навчальних навичок в учнів 1—3 класів», «Уроки читання в 1 класі», «Методичні вказівки до уроків читання в 2 класі» (Скрипченко Н. Ф., 1969), «Диференційовані завдання з математики у 3—4 класах» (Богданович М. В., Кочіна Л. П., 1970—1972), «Сімейне виховання молодших школярів» (Савченко О. Я., 1976).

З 1965 року, на основі експериментальних даних, почав готуватися перехід початкової ланки школи з чотирирічної на трирічний термін навчання. Для цього було створено і подано в МО України нові програми, реконструйовано зміст навчання, підготовлено поурочне планування з кожного розділу програми (мов, читання, математики, фізичного й естетичного виховання).

У нових програмах з мов (рідної та другої, читання) для трирічного початкового навчання (1966—1971 рр.) не просто перелічено назви відомих фактів, явищ, тем, розділів, які мали засвоїти учні (одиниці засвоєння); прийоми аналізу навчального матеріалу, уміння й навички учіння (засвоювальна діяльність), системи дидактичного впливу (навчальний матеріал, дидактична його обробка, методика навчання).

Нові підручники читання для 1—2 класів (Скрипченко Н. Ф., Горбунцова Т. Ю., 1967, 1969), української мови (Сокирко М. В., Стефанцев М. Т., 1969), російської мови (Волошанівська Н. І., Коваль Т. П., 1970), створені на основі нових програм, реалізували принципи оптимізації початкового навчання. Відповідно до загальної настанови на розвиток мислення учнів, у них викори-

стано основні засоби, що сприяли оволодінню різноманітними мислительними операціями і діями, розвиткові їхніх розумових сил і пізнавальних здібностей.

Локальний експеримент, протягом п'яти років, проводився у школах Калуського району Івано-Франківської та Павлоградського Дніпропетровської областей. Він дав змогу погодитися на трирічний термін навчання. Разом з тим дослідним навчанням було виявлено цілий ряд обставин, які вказували на переважання дітей українських шкіл (вивчення двох-трьох мов), третина слабкіших дітей не могла опанувати програми хоча б на середньому рівні за три роки, недостатня підготовка вчителів до переходу на нові програми, відсутність загальнодидактичних і психологічних розробок, навчальних і наочних посібників, насиченість уроків фактичними навчальними матеріалами з мов, математики зобов'язували науковців шукати збільшення необхідного часу для результативності навчання. Цей час можна було взяти, лише знизивши час вступу дитини до школи. Тому, поряд з діючою трирічною початковою школою, почали спонтанно виникати підготовчі групи дітей 6-річного віку до навчання. Ці групи створювалися як при загальноосвітніх школах, так і в дошкільних закладах.

Неоціненну допомогу надав у правильному підході до цієї проблеми В. О. Сухомлинський, який понад 20 років готував сільських шестирічних дітей до шкільного навчання в Павлівській школі і на цьому досвіді розробив свою теорію і методику виховання дітей шестирічного віку; систему навчання їх читання й письма на основі емоційно-естетичного сприймання довкілля в умовах активної мислительної діяльності.

Він застосував на практиці систему оригінальних методів, прийомів і форм навчання й виховання дітей, в основу якої покладено розвиток їх творчих, розумових і фізичних здібностей (уроки мислення в природі, організація атмосфери постійної творчості, новий підхід до навчальних завдань). Вирішальною умовою результативності різних форм впливу на особистість В. О. Сухомлинський вважав пробудження у дитини «почуття подиву й радості відкриття», виховання в учнів емоційного сприйняття світоглядних ідей.

Щоб зробити цю підготовку систематичною і науково обгрунтованою, в Інституті педагогіки було утворено в 1976 році «Лабораторію з проблем навчання і виховання дітей шестирічного віку», в яку входили науковці й практики (вчорашні вчителі) Н. Ф. Скрипченко (керівник лабораторії), співробітники — М. С. Вашуленко, Л. П. Кочіна, Н. М. Бібік, Н. І. Підгорна. Пізніше в 1978—79 рр. лабораторія поповнилася ще двома працівниками — І. О. Шкільною, О. Ю. Прищепою.

МО України для широкого експерименту було виділено 4 райони в різних географічних зонах республіки — Ніжинський район Чернігівської, Волноваський Донецької, Радехівський Львівської та м. Орджонікідзе Дніпропетровської областей. У цих районах і місті всі діти шестирічного віку охоплювалися школами і дитячими садками для підготовки, а потім з 1986 р. і систематичним навчанням.

Перед його початком науковці провели місячні курси перепідготовки всіх учителів, вихованців, керівників шкіл, методистів районних і обласних відділів народної освіти, де висвітлені були не тільки основні завдання експерименту, а й підходи до нього. Специфіка навчання і виховання дітей цього віку, особливості форм, методів навчання, режиму дня, участь батьків і громадськості в цьому процесі, відпочинок і харчування дітей.

Створення оптимальних умов для загального, розумового, мовного та естетичного розвитку.

В короткий час було створено працівниками лабораторії програми для підготовчих класів з усіх видів навчальної діяльності (навчання читання, письма, роботи з дитячою книжкою; математики, ознайомлення з навколишнім світом, ручної праці, фізичного й естетичного виховання).

В основу програми покладено ідеї В. О. Сухомлинського. Разом з тим було створено (починаючи з 1970 р.) підручник для навчання грамоти — «Буквар», який вийшов першим видання 1976 р. для шкіл з українською мовою викладання (Скрипченко Н. Ф., Вашуленко М. С.); «Буквар» для підготовчих класів шкіл з російською мовою навчання — 1978 (Вашуленко М. С., Скрипченко Н. Ф., Назарова Л. К.); «Елементар» (Буквар) для шкіл з польською мовою навчання (Деркач І. С., Довганик Л. М., Скрипченко Н. Ф., 1980).

Вперше в Україні Буквар будувався на науковій основі, а саме: на даних частотності вживання звуко-букв в усному і писемному мовленні, взятих в лабораторії, експериментальної фонетики Інституту мовознавства АН України та самих дітей 6—7-річного віку, творів усної народної творчості, кращих класичних творів літератури для дітей цього віку. Вперше, знову таки, було реалізовано в підручнику основний аналітико-синтетичний метод навчання грамоти, де з перших сторінок дитина оволодівала не тільки тим чи іншим звуком, а й могла проаналізувати його, якості, дізнатися, який він, де знаходиться у мовленому слові; а потім синтезувати його з іншими звуками і вимовити в складі, слові, словосполученні, позначити його необхідними умовними позначками, але такими, які будувалися на основі дитячих спостережень за власною вимовою, за власним мовним апаратом. Це давало змогу дитині в ігровій формі швидко і правильно розрізняти голосні, приголосні (тверді, м'які) звуки, бачити складову структуру, читати за певними одиницями (складом, злиттям різної складності — ПГ, ППГ, ПГПП); оволодіти акцентологічними особливостями українського, російського чи польського мовлення, швидше навчитися читати складами і словами. В Буквар для шкіл з українською мовою навчання була закладена національна ідея — знати свою землю, край, людей, народ, його звичаї, традиції — бути першою книжкою, яка не тільки вчила читати, а й виховувала, формувала національну самосвідомість.

З письма в підготовчих класах була вибудована спочатку специфічна програма — дібрано 16 найпростіших, за графічним зображенням, малих букв, створено зошит з друкованою основою (Кирей І. Ф.).

Досвід роботи підготовчих класів протягом 1977—1980 рр. показав, що діти можуть більше, їм цікаво, письмо їх не стомлює. Через це при переході на систематичне навчання дітей з шести років (1980—1981) було запропоновано письмо на всьому алфавіті, але з досить значним обґрунтуванням введення великих і малих букв.

Психолого-фізіологічні дослідження психологів-гігієністів з НДІ загальної і комунальної гігієни (Риженко Г. М., Волощук Н. М.) методистів зі Львівського, Дніпропетровського медичного інститутів довели доцільність часу введення того чи іншого графічного знака. Було виявлено понад п'ятнадцять психолого-фізіологічних та гігієнічних особливостей організму шестирічних учнів, які відставали у розвитку цих особливостей

від семирічних. А тому нові навчальні посібники з письма — «Зошити з друкованою основою» (Скрипченко Н. Ф., Прищепа О. Ю.), для шкіл з російською мовою навчання (Вашуленко М. С., Матвеева А. М., Скрипченко Н. Ф.) будувалися саме на даних науковців — медиків, гігієністів, психологів. Враховуючи, що процес письма набагато складніший за процес читання, для шестиліток було розроблено спеціальну сітку лній зошита, етапи поступового входження в опанування графічних, технічних та гігієнічних навичок і вмій. Значна увага в посібниках приділялася підготовці дитини до ознайомлення і написання того чи іншого графічного знака (розчерк — підготовка пальців, кисті руки); розфарбовування малюнків, де елементи графічного знака букви зашифровані у різних предметах; знаходження цих елементів у предметах навколишньої дійсності, аналіз і синтез складових графічного знака, участь у сприйнятті графічного знака на обмеженому і необмеженому просторі, поєднання букв у складі, слові та багато іншого. Найскладніші для опанування графічні знаки великі і малі букви (Б, В, К, Д, Р, Ж, Н, ю, ж, к, н) були віднесені на пізніший період навчання — кінець букварного і післябукварного періодів.

Специфіка програми з розвитку зв'язного мовлення шестирічних першокласників та учнів підготовчих класів полягала в тому, щоб розв'язати язик дитини — навчити її правильно користуватися своїм мовленням, позбутися мовних і вимовних дефектів, спілкуватися з ровесниками і дорослими, вести бесіди на певні теми (програмові й вільні), слухати і чути, бачити й аналізувати вчинки, події, літературних персонажів, давати їм елементарну оцінку, висловлювати свої судження.

Програма та підручник з математики (Богданович М. В., Кочіна Л. П.) будувалися на оптимальному рівні вимог щодо опанування цифрою, числом, діями додавання і віднімання в межах 20. Ігрові форми подачі навчального матеріалу, педагогічні ситуації, вміщені у підручнику, високоякісне художнє оформлення, забезпечення учителів методичним посібником «Вивчення математики в підготовчих, перших класах шестиліток» (Богданович М. В., Кочіна Л. П., 1978), роздаткові й ілюстративні матеріали (Кочіна Л. П., 1979) зробили уроки математики цікавими для шестирічних першокласників.

Незвичним і цікавим був предмет «Ознайомлення з навколишнім світом» (Бібік Н. М.). Цей інтегрований курс природознавства і людинознавства, етики, валеології тощо давав змогу формувати світогляд дитини, забезпечити засвоєння первинних ціннісних орієнтацій в різноманітних галузях життя, культурній спадщині народу; створити передумови для виховання моральних якостей, поваги до навколишніх людей.

Менш результативним, через відсутність спеціального обладнання, було опанування програм з образотворчого мистецтва (Вільчківський В. М.), музики і співу (Кримчанинова О. П., Хлебникова Л. О.), фізичного виховання (Борисенко А. П.). За час роботи лабораторії (1976—1985 рр.) були створені не тільки програми українською і російською мовами (видання 1977, 1978, 1979, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985), підручники — Букварі (20 видань), математика (18 видань), а й ціла низка дидактичних, навчальних і методичних посібників. Ось тільки деякі з них: «Вивчення української мови в підготовчих класах загальноосвітніх шкіл» (Вашуленко М. С., Скрипченко Н. Ф., 1978). «Уроки з навчання грамоти в підготовчих класах» (Вашуленко М. С.,

Скрипченко Н. Ф., 1979), «Ознайомлення з навколишнім» (Бібік Н. М., Скрипченко Н. Ф., 1979); «Методичні рекомендації щодо навчання грамоти в школах з російською мовою навчання» (Вашуленко М. С., Скрипченко Н. Ф., Матвеева А. М., 1981), «Навчальні завдання звукового аналізу й письма» (Матвеева А. М., Вашуленко М. С., Скрипченко Н. Ф., 1981), «Календарне планування програмового матеріалу в експериментальних підготовчих класах» (Скрипченко Н. Ф., Вашуленко М. С., Кочіна Л. П., Бібік Н. М., Вільчинський В. І., Школьна І. О., 1981). «Уроки письма в підготовчих класах» (Скрипченко Н. Ф., Прищепка О. Ю., 1982), «Ознайомлення з навколишнім у підготовчих класах» (Бібік Н. М., 1983); «Методичні рекомендації до календарного планування в підготовчих класах, групах в школах з українською і російською мовами викладання» (Всі співробітники лабораторії, 1983); «Методичні рекомендації щодо проведення дидактичних ігор в підготовчих класах» (Підгорна Н. І., Бібік Н. М., Скрипченко Н. Ф., 1983), «Дидактичні ігри і пізнавальні завдання в підготовчих класах» (Підгорна Н. І., Бібік Н. М., Скрипченко Н. Ф., 1984), «Навчання письма шестирічних» (Скрипченко Н. Ф., Прищепка О. Ю., 1984), «Заняття з дітьми, які не відвідують підготовчих класів і дошкільних закладів. 2 книги» (Скрипченко Н. Ф., Бібік Н. М., Кочіна Л. П., 1985), «Уроки письма в 1 класі шестиліток» (Скрипченко Н. Ф., Прищепка О. Ф., 1986), «Дидактичний матеріал з навчання грамоти» (Зимульдінова А. С., Скрипченко Н. Ф., 1989), «Читаємо самі» (Вашуленко М. С., 1987); «Русский язык в подготовительных классах» (Величківська В. Ф., Гудзик І. П., 1985). Крім того, численний перелік статей у журналах «Початкова школа», «Начальная школа», «Народное образование», «Радянська школа», «Дошкільне виховання», у збірниках науково-практичних конференцій, що проводилися з цієї проблеми в Україні, Росії, Грузії, Казахстані, Литві, Латвії.

До речі треба сказати, що науковці лабораторії надавали значну допомогу програмами, підручниками, посібниками, лекціями, семінарами практичним працівникам цих республік. Протягом 11 років існування лабораторії було подано до МО України, Президії АПН СРСР понад 30 доповідних про результативність дослідного навчання, на основі яких було зроблено висновки про можливий перехід з 1986—1987 навчального року на початок систематичного навчання з 6 років.

Працівники лабораторії навчання й виховання дітей шестирічного віку (Скрипченко Н. Ф., Бібік Н. М., Кочіна Л. П., Прищепка О. Ю., Підгорна Н. І.) не переставали працювати одночасно і над проблемами початкового навчання у 1—3, 1—4 класах. Вони брали участь у розробці програм, підручників, посібників, дидактичних матеріалів для експериментальних 1—4 класів та діючих 1—3 класів. Зокрема, було доопрацьовано Букварі (українською і російською мовами), математику (Кочіна Л. П., Скрипченко Н. Ф., Вашуленко М. С.), навчальні посібники з письма для шестирічних і семирічних першокласників (Скрипченко Н. Ф., Прищепка О. Ю., 1986, 1987).

Лабораторія початкового навчання у 80—90 роках розгорнула підготовку до переходу трирічної початкової школи на чотирирічну. Були створені проекти програм з усіх навчальних предметів, готувалися до видання нові підручники з мов (української та російської) (автори Вашуленко М. С., Хорошковська О. Н., Варзацька Л. О., Гудзик І. П.), математики (Богданович М. В., Кочіна Л. П., Левшин М. М.), ознайомлення з навколишнім

та природознавства (Бібік Н. М., Коваль Н. С.), читання (Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я.).

У програми і підручники з української (першої і другої) було закладено нову систему навчання, що ґрунтувалася на концепції комунікативно-діяльнісного підходу до оволодіння мовою як засобом спілкування. На основі попередніх досліджень та розроблених концепцій було підготовлено і видано нові підручники з мови: «Українська мова. 2 клас» (Вашуленко М. С. у співавторстві, 1986); «Українська мова. 3 клас» (Вашуленко М. С., у співавторстві, 1987); «Українська мова. 4 клас» (Вашуленко М. С., Варзацька Л. О. та ін., 1988); «Українська мова в 2 класі шкіл з російською мовою викладання» (Хорошковська О. Н. у співавторстві, 1986); «Українська мова в 4 класі» (Хорошковська О. Н. у співавторстві, 1988); посібники з цієї проблеми «Методика вивчення української мови в початкових класах» (співавтори: Вашуленко М. С., Варзацька Л. О., Хорошковська О. Н., 1992); «Азбука мовлення» (Варзацька Л. О. у співавторстві, 1986); «Методика розвитку зв'язного мовлення у 2 частинах» (Варзацька Л. О. у співавторстві, 1992); «Орфоепія і орфографія в 1—3 кл.» (Вашуленко М. С., 1982); «Навчання грамоти в 1 класі чотирирічної школи» (Вашуленко М. С., 1986), «Удосконалення змісту і методики навчання української мови в 1—4 класах» (Вашуленко М. С., 1991); «Розвиток мовлення молодших школярів» (Хорошковська О. Н., 1985); «Цікаві зустрічі з українською мовою» (Хорошковська О. Н., 1993).

З проблеми читання і розвитку мовлення було підготовлено на основі експериментальних матеріалів нові підручники, які будувалися на основі нових концептуальних положень про особливості сприймання молодшими школярами художніх текстів як особливого світу, якісно відмінного світу оцінок, ставлень, переживань, викликаних текстом, зі своїми можливостями розвитку і зростання. У підручниках реалізовано художньо-естетичний, ідейно-тематичний, жанровий принципи. Читання стає не тільки предметом знань, умінь і навичок, а й могутнім засобом естетичного, етичного, морального виховання; засобом формування національної самосвідомості, загальнолюдських цінностей. Через це у нові підручники введено понад 80% художніх творів, близько 15% художньо-пізнавальних, 5% науково-пізнавальних. Всі вони представлені найвидатнішими творами для дітей української класичної та сучасної літератури, творами усної народної творчості, найкращими здобутками світової літератури для дітей. Читанка для 2 класу чотирирічної школи» (Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я., 1986), «Читанка для 3 класу» (Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я., 1987), «Читанка для 4 класу» (Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я., Волошина Н. Й., 1989), «Первоцвіт» — підручник з читання у 2 класі трирічної школи» (Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я., 1993). До кожного підручника було видано в комплекті методичний посібник цих же авторів. Крім цього, підготовлено і видано підручник з позакласного читання у 2 класі «Струмочок» (Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я., 1978, 5 видань), «Фонохрестоматія» до підручника з читання (Скрипченко Н. Ф., 1980—85), ілюстративні матеріали з методичними рекомендаціями, альбоми картин: «Давно те діялось», «Казки і байки», «Краса землі», «Первоцвіт» (Скрипченко Н. Ф., 1984—1989).

Триває удосконалення роботи над проблемами російської мови в російських школах України (Лобчук О. Г.). У співавторстві з нею підготовлено і видано

підручники для 2—4 класів: «Русский язык» для 2, 3, 4 класів (1986—94), методичний посібник «Русский язык, методические рекомендации для 3—4 классов», «Изучение русского языка во 2 классе», «Дидактический материал для уроков русского языка во 2 классе», (Лобчук О. Г., Рамзаева Т. Г., Каневська Є. М., 1986—1992).

Успішно веде дослідження проблеми літературної освіти молодших школярів В. О. Мартиненко. Нею розроблено й опубліковано (1993) програму з позакласного читання, підготовлено до друку посібник «Дітям про письменників», складено хрестоматії для сімейного й позакласного читання.

Удосконалюються щорічно не лише програми, а й підручники, навчальні посібники, дидактичні матеріали. Створено посібники для дітей з підвищеним інтересом до математики: «Математична веселка», «Математичні віночки», «Математичні джерельця» (Богданович М. В., 1988—1990 рр.); «Дидактичні матеріали з математики для 1—4 класів» (Богданович М. В. у співавторстві, 1994); «Урок математики в початкових класах» (Богданович М. В., 1990); «Розв'язування математичних задач у початкових класах» (Богданович М. В., 1991); «Зошити з математики у 1—4 класах» (Кочіна Л. П., Мацько Н. А., Литвинов Н. У., Богданович М. В., Левшин М. М., 1991—1994).

Значні досягнення має розробка змісту і методів навчання природознавчого і людинознавчого компонента, створення інтегрованих курсів з цієї проблеми (Бібік Н. М., Коваль Н. С.). Створені ними навчальні посібники, підручники «Світ навколо тебе» 1 клас, «Світ навколо тебе» 2 клас, «Віконечко у світ» 1 клас (Бібік Н. М., Коваль Н. С., 1990—1995); «Природознавство» 4 клас, «Зошити з природознавства для 3 (2) класів» (Коваль Н. С. у співавторстві, 1988—1993 рр.).

У 1985—1990 рр. у лабораторії було доведено можливість і доцільність використання електронно-обчислювальної техніки у початкових класах (М. М. Левшин).

У 90-ті роки в лабораторії розробляються окремі проблеми виховання, зокрема, формування гуманістичних взаємин молодших школярів у позаурочній діяльності, особистісне орієнтування у моральному вихованні, особливості виховної роботи з шестилітками у другій половині дня, етичне виховання молодших школярів. Ці питання успішно досліджують Н. І. Підгорна, В. А. Киричок. Ними розроблено програми з цих питань, підготовлені і видані посібники, захищені дисертації, методичні рекомендації, зокрема: «Діагностика рівнів морального виховання», «Методика занять з етичного виховання», «Ситуації морального змісту», «Виховна робота з шестилітками у другій половині дня» та ін. (1990—1995 рр.).

Успішно продовжує досліджувати проблеми малокомплектної школи, розпочатої О. Я. Савченко у 80-х роках, Н. І. Присяжнюк. Колом її інтересів є проблеми організації навчально-виховного процесу в сільській школі; педагогічні умови організації навчально-виховного процесу з учнями 6-річного віку в класах-комплектах, «Дидактичний матеріал для 3 класу з російської мови» (для шкіл з українською мовою навчання), «Зошит для самостійних робіт з природознавства для 2 (3) класів», «Пригадай, придумай, розкажи», «Від двох до...» та ін. (1985—1995).

В. П. Тименко досліджує проблему художньої праці в початковій ланці, має свій творчий оригінальний підхід

до розв'язування цієї проблеми. Ним розроблено навчально-методичний комплект з цього інтегрованого курсу: програму «Художня праця в 1—4 класах» і окремо для кожного класу, відповідні навчальні посібники для учнів та вчителів, наочні посібники, альбоми, ігротеки. Має понад 30 публікацій з цієї проблеми.

У 1990—1995 рр. обґрунтовано потребу окремого навчального предмета «Інформатика 1—4», розроблено концепцію, програму та підручники з інформатики для початкової школи, відповідні комп'ютерні програми (М. М. Левшин).

Новими дидактичними спрямуваннями роботи відділу, лабораторії початкового навчання протягом 15—20 останніх років займається О. Я. Савченко. Нею розроблені основні вимоги до уроку в початковій ланці освіти, загально-навчальні уміння й навички, вміщені у програмах, розкрито специфіку роботи сільської малокомплектної школи та багато ін. Крім співавторства у створенні підручників і посібників з читання, нею підготовлені і видані ґрунтовні роботи: «Урок у початкових класах» (1993), «Підготовка студентів до роботи з шестилітками» (1990), «Барвистий клубочок» (1995).

Значним методичним досягненням лабораторії початкового навчання й виховання є створення, видання і перевидання монографічних книг двома мовами (українською і російською) у серії «Бібліотека вчителя початкових класів»: «Навчання у 1 класі» у 2 частинах (1991—1993 рр.):

I. Навчання грамоти.

Навчання письма.

Робота з дитячою книжкою.

Изучение русского языка.

(Вашуленко М. С., Скрипченко Н. Ф., Прищепка О. Ю., Наумчук М. М., Гудзик І. П., Величківська В. Ф.).

II. Навчання математики.

Ознакомлення з навколишнім світом.

(Кочіна Л. П., Богданович М. В., Бібік Н. М.).

«Навчання у 2 класі» I частина.

(Білецька М. А., Вашуленко М. С., Скрипченко Н. Ф., Савченко О. Я., Гудзик І. П., Гунеська В. В.), 1992—1994 рр.

«Навчання у 3 класі» у 2 частинах, 1993—1995 рр.

Готується до видання посібник монографічного типу «Навчання у 4 класі».

Співробітники лабораторії початкового навчання у тісній співпраці з іншими лабораторіями Інституту, кафедрами педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова розробляють сьогодні (1990—1995 рр.) нові підходи до навчання і виховання — концепції, зокрема, створені «Концепція мовної освіти» (в початковій ланці — Вашуленко М. С.); «Безперервна літературна освіта» (в початковій ланці — Скрипченко Н. Ф.); «Математична освіта» (в початковій ланці — Кочіна Л. П.); «Концепція соціального розвитку» (в початковій ланці — Бібік Н. М.); «Концепція природничої освіти» (в початковій ланці освіти — Коваль Н. С.).

До окремих з них створено проекти програм, навчальні матеріали.

Здобутком лабораторії є зміст двох докторських та 70 кандидатських дисертацій. З нашої лабораторії вийшли двоє професорів, академіків АПН України — заслужений працівник освіти України О. Я. Савченко та М. С. Вашуленко.